

УДК 343.97

Детермінація трудової експлуатації дітей в Україні

Л. В. Раєцька,

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри конституційного,
адміністративного та господарського права
Академії праці, соціальних відносин та туризму

О. О. Оропай,

головний спеціаліст відділу судової статистики,
узагальнення судової практики та систематизації
законодавства
Апеляційного суду міста Києва,
аспірант наукової лабораторії з проблем досудового
розслідування Національної академії внутрішніх справ

Розглянуто основні причини та умови трудової експлуатації дітей в Україні. Проаналізовано погляди науковців щодо причин та умов злочинності. Розглянуто класифікацію причин злочинності. Виокремлено фактори вчинення злочинів, пов'язаних із трудовою експлуатацією дітей. Здійснено поділ детермінантів трудової експлуатації дітей на групи за різними критеріями.

Ключові слова: детермінація, трудова експлуатація, злочинність, причини, умови.

Раецкая Л.В., Оропай О.А. Детерминация трудовой эксплуатации детей в Украине

Рассмотрены основные причины и условия трудовой эксплуатации детей в Украине. Проанализированы взгляды ученых о причинах и условиях преступности. Рассмотрена классификация причин преступности. Выделены факторы совершения преступлений, связанных с трудовой эксплуатацией детей. Осуществлено разделение

© Раєцька Людмила Василівна – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного, адміністративного та господарського права Академії праці, соціальних відносин та туризму

© Оропай Ольга Олександрівна – аспірант наукової лабораторії з проблем досудового розслідування Національної академії внутрішніх справ, головний спеціаліст відділу судової статистики, узагальнення судової практики та систематизації законодавства Апеляційного суду міста Києва

детерминантов трудовой эксплуатации детей на группы по различным критериям.

Ключевые слова: детерминация, трудовая эксплуатация, преступность, причины, условия.

Rayetska Ludmyla, Oropay Olga. Determination labor exploitation of children in Ukraine

The basic causes and conditions of labor exploitation of children in Ukraine. Analyzed the views of scientists on the causes and conditions of crime. We consider the classification of the causes of crime. Isolate factors that contribute to the commission of crimes related to labor exploitation of children. Done determinants division of labor exploitation of children in groups according to various criteria

Keywords: *determination, labor exploitation, criminality, reason, conditions.*

За статистичними даними, 2016 рік - це рік зростання рівня злочинності та накопичення кримінальних проваджень (порівняно з 2015 р., у 2016 р. злочинність в Україні зросла на 23%). Вона є наслідком дії багатьох обставин, факторів і причин. Вивчення причин злочинності є головною проблемою кримінології, навколо якої існує багато поглядів і суперечностей.

В результаті дослідження причин та умов злочинності можна з'ясувати природу цього негативного явища, його походження, встановити чинники, що сприяють її зростанню, зменшенню чи стабілізації.

Причини та умови злочинності в різні часи вивчали такі науковці, як: В.В. Голіна, П.І. Гришаєв, Л.М. Давиденко, І.М. Даньшин, О.М. Джужа, А.І. Долгова, А.П. Закалюк, А.Ф. Зелінський, О.М. Костенко, В.Н. Кудрявцев, Н. Ф. Кузнєцова, М.С. Малєїн, Г. М. Мінковський, С.А. Тарарухін, О.М. Яковлев та інші. Дослідженню цього питання присвячено чимало праць вітчизняних і зарубіжних вчених. Однак проблема причин злочинності залишається актуальною, позаяк залишається до кінця не вирішеною.

Комплексного дослідження, присвяченого вивченню детермінації трудової експлуатації дітей в Україні, не проводилося. О.В. Паньчук у своїй дисертаційній роботі у 2008 р. розкривала питання причин і умов трудової експлуатації дітей, О.О. Коломієць розглядала у своїх роботах детермінанти дитячої праці.

Тому в даній статті ми маємо встановити причини та умови трудової експлуатації дітей в Україні, їх поділ на групи за різними критеріями.

У кримінології терміни «причини» та «умови» охоплюються одним загальним терміном «детермінанти». Детермінувати (від лат. *determinate*) означає породжувати, припускати, обумовлювати¹. Детермінізм – це філософське вчення про універсальний діалектичний взаємозв'язок і взаємозумовленість предметів і явищ природи та суспільства, що утворюють цілісність оточуючого світу, забезпечують його зміни та

¹ *Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / І.М. Даньшин, В.В. Голіна, М.Ю. Валуїська та ін.; за заг. ред. В.В. Голіни. Харків: Право, 2009. С. 29.*

розвиток. Детермінанти – це різноманітні предмети, події, явища, процеси, стани природи і суспільства, що відображаються свідомістю і становлять передумови, підстави для інших, похідних від них явищ, процесів, станів свідомості, форм діяльності, типів відносин. До числа таких детермінантів належать географічні, кліматичні, антропологічні, соціальні, психологічні та інші чинники, що діють у великих системах (природних та соціальних) і виступають рушійною силою змін в оточуючому світі².

До процесу детермінації належать: причини, умови, наслідки. Відштовхуючись від філософської суті цих понять, слід зауважити, що в кримінології їх важко чітко розмежувати³. Вивчаючи явище причинності, деякі дослідники (П.І. Гришаєв, В.Н. Кудрявцев, Н.Ф. Кузнецова, Г.М. Міньковський та ін.) прийшли до визначення «повної причини» злочинності, під якою розуміють сукупність обставин, подій або факторів, що впливають на злочинність. Їх налічується до декількох сотень. Концепція «повної причини» злочинності свідчить про вивчення цього явища з точки зору багатофакторного підходу, що не дозволяє ототожнювати існування злочинності з якимось одним початком, першорядною причиною. Багато сучасних кримінологів використовують саме цей підхід, пояснюючи існування злочинності⁴.

Отже, причини — це ті процеси і явища, які породжують злочинність як свій безпосередній наслідок. Що стосується умов, то вони безпосередньо не породжують злочинність, але «відкривають шлях» для дії причин, полегшують настання суспільно небезпечних наслідків. Умовами виступають всілякі недоліки в управлінській та організаційній сферах діяльності різних галузей господарства і державного апарату⁵.

Розглядаючи питання класифікації причин злочинності, необхідно зазначити, що воно залишається дискусійним, позаяк нема однозначного трактування. Це зумовлено складністю самого явища, його взаємозв'язків та взаємозалежностей.

Численні точки зору можна згрупувати у три основні підходи⁶. Згідно з першим підходом причиною вчинення конкретного злочину є негативні соціальні явища і процеси, під впливом яких у особи виникають антисуспільні погляди, звички, установки, що втілюються у кримінальну мотивацію і внутрішню готовність до протиправних дій (І. М. Даньшин, Л. М. Давиденко). Іншими словами, причина злочину лежить у площині соціального середовища.

Прихильники другого підходу вбачали причину злочину в самому злочинці, а точніше, у дефектності інтелектуальної, вольової та емоційної

² Голіна В.В., Головкін Б.М. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: навч. посіб. Харків: Право, 2014. С. 72.

³ Курс кримінології: Загальна частина: підручник. У 2 кн. / О.М. Джужа, П.П. Михайленко, О.Г. Кулик та ін.; за заг. ред. О.М. Джужа. Київ: Юрінком Інтер, 2001. С. 79.

⁴ Кримінологія: учебник для бакалавров / под ред. В. И. Авдийского. Москва: Издательство Юрайт, 2014. С. 91. Серия: Бакалавр. Базовый курс.

⁵ Курс кримінології: Загальна частина: підручник. У 2 кн. / О.М. Джужа, П.П. Михайленко, О.Г. Кулик та ін.; За заг. ред. О.М. Джужа. С.79.

⁶ Голіна В.В., Головкін Б.М. Цит. праця. С.112.

структур його особистості. Вроджені й набуті риси та властивості особи у складній взаємодії породжують кримінальну мотивацію і рішучість на вчинення злочину за певної життєвої ситуації (А. Ф. Зелінський, А. П. Закалюк, О. М. Костенко).

Згідно з третім підходом причиною злочину є взаємодія криминогенних факторів соціального середовища і антисуспільних характеристик особи (А.І. Долгова, О.М. Яковлев, С.А. Тарарухін).

Причини і умови злочинності залежно від рівня їх дії можна класифікувати на: 1) причини і умови злочинності в цілому; 2) причини і умови окремих видів злочинності; 3) причини і умови конкретних злочинів.

За змістом детермінанти злочинності можна поділити на економічні, соціальні, політичні, духовні, ідеологічні, організаційно-управлінські тощо⁷.

Виділяють також основні, загальні та безпосередні причини та умови. Основні обґрунтовують, чому злочинність зберігається у суспільстві, загальні – чому вчиняються злочини, а безпосередні пояснюють, чому особа вчинила той чи інший вид злочину.

Відомий італійський криміналіст Романьозі неодноразово звертався до з'ясування причин злочинності. Він поділяв їх на чотири групи: «Найбільш загальні та основні причини злочинів, зводяться до таких груп: 1) до браку засобів існування; 2) до недостатності виховання; 3) до недостатності передбачливості й 4) до недоліків юстиції. Перша група причин - економічного характеру, друга - морального, а третя і четверта - політичного»⁸.

Триланкову класифікацію здійснив Е. Феррі, який, вважаючи злочин, як і будь-яку іншу людську дію, наслідком багатьох причин, поділяв останні на три групи та відносив до першої категорії індивідуальні, або антропологічні, до другої – фізичні, а до третьої – соціальні. Антропологічні причини – це ті, що лежать у самій особі злочинця і становлять, згідно із вченням Е. Феррі, першу умову злочину; вони, у свою чергу, поділяються на три групи: органічні (органічна конституція злочинця, за Е. Феррі, охоплює аномалії інтелекту, особливості мови тощо), психічні та суспільні. До другої групи Е. Феррі відносить фізичні причини злочинності: така назва була дана силам зовнішньої, оточуючої людину природи, яка спонукає його до вчинення певних дій. До останньої категорії соціальних причин віднесено вплив на злочинність того середовища, в якому проживає злочинець (сімейна обстановка, організація праці, розподіл матеріальних благ, громадська думка тощо)⁹.

Також причини злочинності класифікуються залежно від критерію на: загальні, видові та окремого злочину; об'єктивні і суб'єктивні; повні і

⁷ Курс криминології: Загальна частина: підручник. У 2 кн. / О.М. Джужа, П.П. Михайленко, О.Г. Кулик та ін.; За заг. ред. О.М. Джужа. С. 81.

⁸ Профілактика злочинів: підручник / О.М. Джужа, В.В. Василевич, О.Ф. Гіда та ін.; за заг. ред. О.М. Джужа. Київ: Атіка, 2011. 720 с.

⁹ Там само.

специфічні; головні й другорядні; першого, другого і подальшого порядку тощо¹⁰.

Розглядаючи детермінацію трудової експлуатації дітей, насамперед необхідно звернути увагу на те, що це досить новий, порівняно з іншими вид злочину, який потребує комплексного дослідження.

Трудова експлуатація дітей - це суспільно небезпечне, протиправне, винне діяння, яке полягає у використанні праці дітей, котрі не досягли віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування, шляхом введення їх в оману, із застосуванням насильства, за допомогою обіцянок чи будь-яких інших дій з метою отримання прибутку чи задоволення інших потреб.

Експлуатація дітей за законодавством України належить до злочинів проти волі, честі та гідності особи. Серед основних чинників злочинів проти волі, честі та гідності особи виділяють: економічну нестабільність в країні, руйнування моральних засад суспільства, наявність правового нігілізму, відсутність національної ідеології, знецінення загальнолюдських цінностей, дискримінацію людей за різними ознаками, гендерну нерівність у різних сферах життя, низьку правову культуру і надмірну довірливість громадян, недостатній рівень громадянського виховання і правової освіти з боку органів влади і управління, органів місцевого самоврядування, громадських організацій, засобів масової інформації, недоліки в діяльності правоохоронних органів та ін.

О.В. Паньчук виділяє дві групи детермінант експлуатації дітей¹¹:

1) загальну, до якої належать фактори, що однаково впливають на злочинність будь-якого виду (соціально-економічне, політичне становище в державі, недоліки в роботі суб'єктів профілактики, прогалини у правовому регулюванні);

2) спеціальні – тобто ті, що головним чином зумовлюють існування даного конкретного виду злочинів (віктимна поведінка неповнолітньої жертви, недоліки сімейного, статевого, правового виховання тощо).

Насамперед необхідно зазначити те, що «причини та умови» трудової експлуатації дітей виникли не сьогодні, а мають певні соціальні та культурні традиції. Їх вплив на злочинність простежується протягом багатьох тисячоліть. Однак лише останнім часом дана проблема набула гостроти, злочинність у даному напрямку почала швидко розвиватися.

На нашу думку основною причиною трудової експлуатації дітей є низький рівень життя, бідність, неспроможність забезпечити потреби своїх дітей. Батьки, які повинні в першу чергу захищати дітей від трудової експлуатації, самі цьому сприяють. Оточуючі, знаючи про використання дитячої праці, не бачать в цьому нічого поганого. А більшість дітей, які працюють, пояснюють своє рішення бажанням допомогти батькам. Однак досить часто трапляється так, що їх бажання «допомогти» закінчується

¹⁰ Джужа О.М., Моїсєєв Є.М., Василевич В.В. Кримінологія. Спеціалізований курс лекцій зі схемами (Загальна та Особлива частини): навч. посіб. Київ: Атіка, 2001. С.41.

¹¹ Паньчук О.В. Кримінологічна характеристика експлуатації дітей: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2008. С. 10-11.

негативними наслідками. Тому на шляху протидії трудовій експлуатації дітей необхідно починати з себе, насамперед самостійно забезпечити захист свої дітей та їх потреби.

Бідність є не єдиною причиною існування трудової експлуатації дітей. Це і неблагополуччя сімей, відсутність або недостатність освіти, бажання «заробити» на дітях, безвідповідальність батьків, прагнення дітей мати «круті» речі, на які вони намагаються заробити кошти самостійно тощо.

О.В. Паньчук у своїх роботах зробила висновок, що експлуатація дітей детермінується низкою негативних факторів, зокрема: складною демографічною ситуацією в Україні; низьким матеріальним і духовним рівнем життя переважної частини населення, безробіттям, а разом з ним соціальним сирітством значної кількості дітей, фактичною втратою певною частиною населення життєвих перспектив; відсутністю налагодженої системи духовного та культурного виховання дітей; десоціалізацією молодого покоління, пов'язаною як з недоліками сімейного виховання, так і з неналежною турботою держави про тих дітей, які виховуються у дитячих будинках та інтернатах; інтенсивним розпадом сімей; зростанням алкоголізації і наркотизації населення¹².

Причини та умови трудової експлуатації дітей можна класифікувати за різними критеріями. За змістом і ступенем впливу можна виділити 1) загальні – ті, які характерні для будь-якого виду злочину; 2) спеціальні – ті детермінанти, які безпосередньо стосуються трудової експлуатації дітей.

За характером існування причини та умови трудової експлуатації можна поділити на три групи: 1) економічного характеру; 2) морального; 3) політичного. До першої належать економічна нестабільність у країні, низький рівень життя, бездоглядність та безпритульність серед неповнолітніх, безробіття, «дешева» робоча сила тощо. До причин морального характеру можна віднести знецінення загальнолюдських цінностей, зневажливе та безвідповідальне ставлення до людського життя, прав і свобод інших членів суспільства, низьку правову культуру та надмірну довіру громадян, недоліки системи виховання (сімейного, релігійного, шкільного, суспільного) тощо. Причини та умови політичного характеру включають недоліки у діяльності правоохоронних органів, відсутність контролю з боку правоохоронних органів, обміну інформацією про використання дитячої праці, відсутність досліджень та статистичних даних тощо.

За природою причини і умови злочинності поділяються на: 1) об'єктивні, 2) суб'єктивні. Об'єктивні фактори трудової експлуатації дітей включають стан економіки та соціальний лад. Суб'єктивні фактори охоплюють все особистісне, що залежить від волі людини: цілісні орієнтири, мораль, право, погляди та традиції.

За джерелами детермінанти трудової експлуатації можуть бути: внутрішні та зовнішні. Внутрішні – суперечності, що притаманні певному суспільству, а зовнішні – негативний вплив з боку інших. Наприклад,

¹² Паньчук О.В. Цит. праця.

залучення дітей до праці за допомогою пропаганди, обіцянок, обману.

Можна виділяти причини і умови трудової експлуатації дітей, які пов'язані з матеріальним станом і умовами життя; з моральним формуванням особи, особливостями соматичного та психічного стану; причини та умови, які впливають з певної життєвої ситуації та психічного стану.

Отже, основними детермінантами трудової експлуатації дітей в Україні є: безробіття, зниження рівня життя більшості населення; розшарування суспільства, інтенсивне зростання соціальної нерівності; брак засобів для фінансування правоохоронних органів та недосконалість законодавства; недоліки системи виховання; негативний вплив з боку інших громадян; безвідповідальність та безкарність винних осіб тощо.

Розкриття причин та умов злочинності, в тому числі трудової експлуатації дітей, дає можливість розробити та здійснити ефективні заходи боротьби з цим негативним явищем.

У кримінології існують різні погляди науковців щодо класифікації причин і умов злочинності. Їх можна тлумачити по-різному. В даній статті ми запропонували лише декілька класифікацій, які, на нашу думку, дадуть можливість цілеспрямовано вивчити причини й умови трудової експлуатації дітей. Завдяки вивченню детермінації злочинності можна формувати реальні прогнози та ефективні заходи обмеження злочинності й запобігання конкретним злочинам.

Rayetska Ludmyla, Oropay Olga. Determination labor exploitation of children in Ukraine

Crime is the result of many factors, factors and reasons. The study of the causes of crime is a major problem in criminology, around which there are many views and contradictions.

The article is to establish the causes and conditions of labor exploitation in Ukraine and their division into groups according to various criteria.

This article examines the main causes and conditions of labor exploitation of children in Ukraine. Analyzed the views of scientists on the causes and conditions of crime.

In criminology terms «causes» and «conditions» covered by a general term «determinant».

Determinants - a variety of objects, events, phenomena, processes, states of nature and society, reflected consciousness and are prerequisites for other reasons derived from phenomena, processes, states of consciousness, forms of activity, types of relationships. Among these determinants are geographical, climatic, anthropological, social, psychological, and many other factors operating in large systems (natural and social) and act as agents of change in the surrounding world.

In considering the classification of the causes of crime, it should be noted that it also remains controversial, as there is no unambiguous interpretation. This is due to the complexity of the phenomenon and its interrelationships and interdependencies.

It singled out the factors that contribute to the commission of crimes related to labor exploitation of children. Done determinants division of labor exploitation of children in groups according to various criteria.

Exploitation of children under the law of Ukraine belongs to the crimes against

freedom, honor and dignity. Among the main factors crimes against freedom, honor and dignity distinguished: economic instability in the country, the destruction of the moral foundations of society, the existence of legal nihilism, lack of national ideology, devaluation of human values, discrimination against people on various grounds, gender inequality in various spheres of life, poor legal culture and excessive credulity citizens, insufficient civic education and legal education on the part of government and administration, local government, public organizations, media, weaknesses in law enforcement and others.

In criminology scholars have different views on the classification of the causes and conditions of crime. And all of them can be interpreted in different ways. In this paper, we proposed just a few classifications that we believe will enable targeted explore the causes and conditions of labor exploitation. Through the study of the determination of crime can generate realistic forecasts and effective measures to limit crime and prevent specific crimes.

Keywords: determination, labor exploitation, criminality, reason, conditions.

УДК 343.27

Правова природа заходів кримінально–правового характеру щодо юридичних осіб за законодавством України

О. П. Провоторов,

аспірант Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України

Досліджено поняття та значення заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб як прояву державного впливу, вичерпний перелік яких передбачено КК України.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, покарання, заходи кримінально-правового характеру, юридична особа.

Провоторов А.П. Правовая природа мер уголовно-правового характера для юридических лиц по законодательству Украины

Исследовано понятие и значение мер уголовно-правового характера для юридических лиц как проявления государственного влияния, перечень которых предусмотрен УК Украины.

© Провоторов Олександр Петрович – аспірант Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України